

ТРИНЬОВА Я. О.,

доктор юридичних наук, доцент,
академік Української академії наук,
адвокат, професор
(Академія Державної пенітенціарної
служби)

УДК 343.8

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.4.42>

ПРОБЛЕМИ ДОТРИМАННЯ ПРАВ ЗАСУДЖЕНИХ ПРИ ЗВІЛЬНЕННІ ВІД ПОКАРАННЯ ТА ЙОГО ВІДБУВАННЯ ЗА ХВОРОБОЮ

В статті розглядаються два матеріально-правові інститути, які регламентують звільнення особи від покарання та його відбування за хворобою.

Йдеться про положення кримінального та кримінально-виконавчого кодексів. Аналізуючи судову практику щодо звільнення від покарання та його відбування за хворобою, зроблено висновок про її невідповідність, в непоодиноких випадках, позиції Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ). Також трапляються випадки використання судовими органами застарілих нормативно-правових актів, які також не відповідають сучасним тенденціям в кримінально-правовій юстиції та суперечать рішенням ЄСПЛ. Позиція сторони обвинувачення в таких справах також залишається суто формальною і через це протиправною, такою, що порушує закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини». Подібна позиція судових та правоохоронних органів призводить до задоволення ЄСПЛ вимог заявників, зобов'язує Україну виплачувати їм компенсаційні виплати, які зневоднюють і без того слабкий, в умовах війни, бюджет держави. Крім цього негативно впливають на імідж України в міжнародних відносинах.

В статті надані альтернативні пропозиції виходу з подібної ситуації. Перший варіант – є більш простим технічно, але потребує зміни правосвідомості сучасного правозастосовця, що може значно ускладнити його. Йдеться про практичне застосування позиції ЄСПЛ стороною обвинувачення, пенітенціарною службою та судовими органами, без внесення змін в чинне законодавство.

Другий варіант складніший через необхідність його формального закріплення, що потребуватиме внесення змін до чинного законодавства, зокрема до ч. 2 ст. 84 КК, скасування застарілої Постанови ВСУ.

Певним вирішенням поставленої проблеми може стати набуття чинності новим КК в найближчій час, однак для ефективного застосування навіть його положень, необхідно змінити правосвідомість сучасних правозастосовців, відійшовши від радянських стандартів.

В наведеному дослідженні, використано як загальнонаукові (емпіричний, описовий), загальнологічні (аналіз та синтез, абстрагування) методи пізнання так і спеціально-юридичні: конкретно-соціологічного дослідження, що ввібрав в себе використання спеціальних прийомів таких як аналіз документів та офіційних повідомлень, вивчення судової практики; метод контент-аналізу тощо.

Ключові слова: звільнення від покарання, звільнення від відбування від покарання, звільнення за хворобою, засуджений, ув'язнений, хвороба, ЄСПЛ.

Trynyova Ya. O. Problems of observing the rights of convicts when exempted from punishment and its serving due to illness

The article examines two material-legal institutes that regulate the release of a person from punishment and its serving due to illness.

It is about the provisions of the criminal and criminal executive codes. Analyzing the judicial practice regarding exemption from punishment and serving it due to illness, a conclusion was made about its inconsistency, in rare cases, with the position of the European Court of Human Rights (ECHR). There are also cases of judicial authorities using outdated normative legal acts, which also do not correspond to modern trends in criminal justice and contradict the decisions of the ECHR. The position of the prosecution in such cases also remains purely formal and therefore illegal, violating the law of Ukraine "On the execution of decisions and application of the practice of the European Court of Human Rights." Such a position of judicial and law enforcement authorities leads to the ECHR satisfying the demands of the applicants, obliges Ukraine to pay them compensation payments, which dehydrate the already weak state budget in the conditions of war. In addition, they negatively affect the image of Ukraine in international relations.

The article provides alternative proposals for getting out of a similar situation. The first option is technically simpler, but requires a change in the legal awareness of a modern law enforcer, which can significantly complicate it. It is about the practical application of the position of the ECHR by the prosecution, the penitentiary service and judicial authorities, without making changes to the current legislation.

The second option is more difficult due to the need for its formal consolidation, which will require amendments to the current legislation, in particular to Part 2 of Article 84 of the Criminal Code, the cancellation of the outdated Resolution of the Supreme Court of Ukraine.

A certain solution to the problem may be the entry into force of the new Criminal Code in the near future, however, in order to effectively apply even its provisions, it is necessary to change the legal awareness of modern law enforcers, moving away from Soviet standards.

In the given study, both general scientific (empirical, descriptive), general logical (analysis, abstraction) methods of cognition were used, as well as special legal methods: concrete sociological research, which incorporated the use of special techniques such as the analysis of documents and official messages, the study judicial practice; method of content analysis, etc.

Key words: *exemption from punishment, exemption from serving a sentence, exemption due to illness, convict, prisoner, illness, ECHR.*

Звільнення від покарання та його відбування за хворобою є два окремих кримінально-правових та кримінально-виконавчих інститути. Матеріально-правові підстави та умови такого звільнення передбачені у ч. 1 (психічна хвороба) та ч. 2 (соматична хвороба) ст. 84 КК України.

За кримінально виконавчим кодексом, главою 23, регламентується порядок припинення та звільнення лише щодо одного інституту – звільнення від відбування покарання, адже в разі звільнення від покарання (не від його подальшого відбування), особа не направляється для відбування покарання в установи виконання покарання, оскільки вид і міра покарання взагалі не формулюються у вирокі суду.

В законодавстві України передбачений перелік хвороб, які є підставою звільнення, адже вони перешкоджають призначенню покарання та подальшому його відбуванню. В разі наявності такої хвороби у засудженого (психічної чи соматичної), втрачається здатність покарання досягнути своїх цілей. Адже психіка засудженого, змінена хворобою

особистість засудженого, не здатна засвоїти уроки, що містить в собі покарання. Враховуючи термінальність стану засудженого (як правило час смерті визначається в межах 6 місяців), який хворіє, особливості надання йому медичної допомоги, дотримання його прав людини на повагу до його гідності, приватного життя, яке включає право на належну медичну допомогу, спілкування з рідними та близькими, а також мінімальні ризики соціальної небезпеки засудженого, законодавством України передбачена можливість звільнення такої особи від подальшого відбування покарання (як правило йдеться про покарання у виді позбавлення волі).

Разом із тим на практиці трапляються непоодинокі випадки відмови засудженому у такому праві.

Метою статті є аналіз відповідної судової практики та надання рекомендацій щодо її гармонізації із європейськими стандартами дотримання прав засуджених та відповідності практиці Європейського суду з прав людини.

Враховуючи поставлену мету, основними методами, які були використані в цьому дослідженні були як загальнонаукові так і спеціально-юридичні. Так за допомогою емпіричного загальнонаукового методу, зокрема описового, було викладено фабули судових проваджень, які використовувались в дослідженні; з використанням загальнологічних методів аналізу та синтезу було здійснено опрацювання зібраного матеріалу (судових рішень, статистики); абстрагування допомогло при викладенні матеріалу зосередитись лише на декількох кримінально-правових і кримінально-виконавчих інститутах і не охоплювати інші. За допомогою низки спеціально-юридичних методів, зокрема методу конкретно-соціологічного дослідження вдалося відібрати інформацію лише про той аспект правової реальності, який був предметом дослідження. При використанні цього методу також були використані спеціальні прийоми: аналіз документів та офіційних повідомлень, вивчення судової практики; метод контент-аналізу тощо. Посилання на цей матеріал можна знайти в переліку використаних джерел. Статистичний метод, що також відноситься до спеціально-юридичних, був використаний не безпосередньо автором цього дослідження, а іншими авторами, матеріал яких наводиться в тексті статті. Порівняльно-правовий метод допоміг зрівняти і виявити недоліки в положеннях ч. 2 ст. 84 КК та правовій позиції ЄСПЛ, викладеній в його рішеннях. З використанням формально-юридичного методу стало можливим дослідження окремого положення чинного КК та надання пропозицій щодо його удосконалення.

Проблемою висвітлення загального кримінального правового та кримінально виконавчого аспекту звільнення від покарання та його відбування займалися такі вчені: Ю. Баулін [1], П. Берзін [2], Р. Брящей [3], О. Горох [4], В. Грищук [5], Н. Гуторова [6], А. Золотарьов [7], І. Красницький [8], В. Куц [9], І. Митрофанов [10], Є. Назимко [11], Т. Пономарьова [11], Є. Письменський [12], О. Сарнавський [13], М. Хавронюк [14] та інші.

Відповідно до статті 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (ЄКПЛ), нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поведженню чи покаранню [15]. Продубльовано цю тезу і в Конституції України. Так в ст. 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, визнаються найвищою соціальною цінністю. Стаття 28 Конституції декларує, що кожен має право на повагу до його гідності. Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поведженню чи покаранню. Жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим досліддам [16].

Враховуючи, що ЄКПЛ ратифікована Україною, вона є частиною національного законодавства. Рішення ЄСПЛ, діяльність якого збудовано навколо цієї Конвенції, відповідно до ст. 17 закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» є обов'язковими при законотворчій та правозастосовчій діяльності [17].

Кримінальний кодекс України відобразив ці основні положення і у своїх нормах. Так згідно ст. 50 КК метою покарання є не катування або позбавлення особи життя, а виправлення та попередження вчинення нових злочинів.

Відповідно до ст. 8 КВК України, засуджені мають право на охорону їх здоров'я.

Серед цілей Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та затвердження операційного плану її реалізації у 2022–2024 роках, також зустрічається наступна декларація: створення належних умов тримання засуджених та осіб, взятих під варту; створення ефективної системи запобігання та протидії катуванням, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню; забезпечення права на охорону здоров'я та медичну допомогу, соціальний захист в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах [18].

Обов'язковою Матеріально-правовою підставою звільнення від покарання та його відбування за хворобою є Конституція України, стаття 84 КК та відповідні рішення ЄСПЛ. Зазначена стаття КК переважно містить порядок звільнення від відбування призначеного покарання.

Виняток становить ч. 2 ст. 84 КК. З її буквального тлумачення слідує, що керуючись визначеними нею правилами можливо не лише звільнити особу від відбування призначеного покарання, але засудити без покарання (звільнити від покарання), тобто винести обвинувальний вирок без призначення покарання. В ній ідеться про те, що особа, яка після вчинення кримінального правопорушення захворіла на іншу (крім психічної) тяжку хворобу, що перешкоджає відбуванню покарання, може бути звільнена від покарання. Вказане слід розуміти як засудження особи без покарання.

Спільним наказом Міністерства юстиції України та Міністерства охорони здоров'я України від 15 серпня 2014 року № 1348/5/572 «Про затвердження Порядку організації надання медичної допомоги засудженим до позбавлення волі» затверджено «Перелік хвороб, які є підставою для подання до суду матеріалів про звільнення засуджених від подальшого відбування покарання» [19]. Виходячи з назви цього документа, він регулює питання, пов'язані зі звільненням від відбування вже призначеного покарання, але за відсутності іншого нормативного акту в зазначеній сфері вказаний вище перелік хвороб слід застосовувати і в ситуації, що розглядається, тобто при засудженні без покарання. Такий висновок ґрунтується на тому, що захворювання, яке унеможливує подальше відбування покарання, унеможливує і його відбування з моменту винесення обвинувального вироку, а за таких обставин засуджувати особу до покарання не раціонально, оскільки вона його відбутися не зможе.

Однак, слід погодитись з позицією Харківської правозахисної групи (ХПГ), що ні Порядок, ні Перелік хвороб, який є його додатком, не містять жодного посилання на зобов'язуючий характер під час прийняття рішення суду по суті. Але при цьому ХПГ спостерігається ситуація, за якої в значній кількості випадків суди відмовляють у звільненні на підставі того, що хвороба засудженого «не підпадає під Перелік хвороб» [20].

Підставою розглядуваного виду засудження без покарання є наявність у засудженої особи тяжкої неспіхичної хвороби, визначеної вище названим документом, що перешкоджає відбуванню покарання. Законодавець чомусь визначив у ч. 2 ст. 84 КК часом виникнення цієї хвороби період «після вчинення кримінального правопорушення». Природно, на таке засудження може претендувати й особа, яка страждала на зазначену хворобу, що перешкоджає відбуванню покарання, і на час вчинення кримінального правопорушення, якщо хвороба продовжилась до часу постановлення вироку. Отже, визначальним у вказаній ситуації має бути не час вчинення кримінального правопорушення, а час вирішення питання, чи зможе засуджена особа відбувати покарання. Якщо з'ясується, що через стан свого здоров'я вона не здатна відбувати жодне з покарань, встановлених законом за вчинене нею кримінальне правопорушення, сенс призначення такій особі покарання зникає. Залишається засудити її без покарання.

Разом з цим судова практика щодо звільнення засудженого від подальшого відбування покарання за хворобою не витримує критики та не відповідає міжнародним стандартам в цій сфері.

Європейський суд з прав людини виокремлює три складові, які необхідно розглядати під час вирішення питання про можливість звільнення засудженого за хворобою: медичний

стан в'язня; адекватність медичної допомоги, яка надається в умовах утримання; доцільність утримання з огляду на стан здоров'я заявника (зокрема, рішення від 28.03.2006 р. у справі «Мельник проти України») [20; 21]. Звертаю увагу, що ЄСПЛ не виокремлює медичні складові, так як ставлення до праці, працевлаштованість, наявність стягнень, заохочень та інші.

Також не слід забувати і про ст. 6 ЄКПЛ «право на справедливий суд» в межах якої розглядаються порушення розумних строків тривалості судового провадження [15].

Європейський комітет з питань запобігання катуванням, нелюдському та іншому жорстокому чи такому, що принижує людську гідність, поводженню наполягає, що суди при розгляді подібних питань повинні виходити із так званої презумпції на звільнення, оскільки це відповідає букві та духу Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, а зокрема статей 2 та 3.

Однак під час ініціювання судових проваджень за ч. 2 ст. 84 КК часто розумні строки затягуються і засуджені чекають на рішення суду задовго. Крім того, тримання засудженого із соматичним захворюванням (наприклад, туберкульоз кісток) у профільній колонії (УВП № 89 у м. Дніпро) не може розглядатись як перешкода його звільненню від подальшого відбування покарання, якщо в цій установі не надається належна медична допомога [22].

Призначення та проходження лікарсько-консультативних комісій теж є проблемою для хворого засудженого. Адже такі комісії збираються не у всіх лікарнях і часто засуджені для проходження такої комісії мають бути етапованими до іншої області. Етапування засуджених – це окрема етико-правова проблема, що потребує уваги. Через неоснащеність автомобілів для перевезення засуджених/ув'язнених та вагонів потягів, дотримання елементарних прав людини на повагу гідності, належні умови утримання в установі виконання покарання (УВП), охорону здоров'я тощо ігноруються. Так провазахисною організацією Січ зафіксовані випадки перевезення у купейних вагонах потягу по 20 осіб (не 4!). При чому перевозяться особи і хворі і здорові, які звісно також пізніше стають хворими. Супроводжуючий лікар відсутній. Історії хвороб таких осіб знаходяться окремо, що значно ускладнює/униможливорює надання відповідної медичної допомоги [22]. Відтак не рідкими є випадки відмови засуджених, які не є хворими, етапуватись навіть на звичайне судове засідання. Етапування ж хворого до УВП чи закладу охорони здоров'я стає для нього справжнім катуванням.

Конструкція ч. 2 ст. 84 КК передбачає, що при вирішенні цього питання суд враховує тяжкість вчиненого кримінального правопорушення, характер захворювання, особу засудженого та інші обставини справи. Зазначені умови є достатньо абстрактними та такими, що не відповідають практиці ЄСПЛ (правова позиція суду у справі «Мельник проти України» [21]) і призводять до зловживання в цій сфері.

Так у судових засіданнях та апеляційних скаргах прокурори наводять аргументи, які суперечать прецедентній практиці ЄСПЛ та не мають жодного стосунку до звільнення засудженого за хворобою: ставлення до праці; наявність або відсутність стягнень та заохочень; тяжкість злочину; спроможність родичів засудженого або самого хворого забезпечити лікування на волі за власний кошт; перебування засудженого в медичних частинах при установах виконання покарань або у медичних закладах ЦОЗ ДКВС України прокуратура [23].

Харківська правозахисна група (ХПГ) наводить у своєму звіті справи декількох засуджених, які хворіли на тяжку хворобу, ініціювали провадження за ч. 2 ст. 84 КК, однак суди (перша інстанція та апеляція) погодились із аргументацією прокурора і не задовільнили заяви засуджених, дехто з яких невдовзі помер (справи Івана Ястребова, Віталія Матухно, Володимира Панасенка (наразі триває розгляд), Володимира Рубченка) [23].

Наведемо додатково статистику, зібрану іншою правозахисною організацією Січ. Упродовж 2019–2020 років лікарські-консультативні комісії розглянули 497 матеріалів про можливість звільнення засуджених від покарання за хворобою, до суду направлено відповідні подання стосовно 420 засуджених. Але 17 засуджених померло, коли ці комісії розглядали матеріали, ще 59 осіб померли під час судових розглядів. Надалі за рішеннями судів звільнили 231 засудженого [22].

У 2022 році ХПГ проведено дослідження 1417 ухвал суду першої інстанції по всій території України щодо звільнення від відбування покарання у зв'язку із хворобою. Окремо було досліджено вплив позиції прокурора на результат судового розгляду – процент збігу позиції прокурора та рішення суду складає щонайменше 82,05% від усіх випадків. При цьому чітко зафіксоване відхилення позицій складає лише 5,10% [24].

Також ХПГ встановили, що 60,30% усіх досліджених проваджень стосувалися засуджених, які відбували покарання у одній із 15 установ виконання покарань, при яких функціонують міжобласні багатoproфільні чи спеціалізовані лікарні. Більше того, серед засуджених, які померли під час триваючого провадження про звільнення за хворобою, не дочекавшись ухвали суду, 83,08% усіх засуджених відбували покарання саме в цих 15 установах [24].

Правозастосовцям буде цікаво, що в залежності від суб'єкта ініціювання провадження, його результат також різниться – у випадку подання заяв адміністрацією відсоток задоволених щонайменше 75,10%, а у випадку подання заяви засудженим та його захисником – задоволено лише щонайменше 25,85% та 20,15% відповідно [24].

Суди при винесенні рішень в цій категорії справ використовують акти, які не мають зобов'язальної сили або вже вкрай застарілі (Постанова Пленуму Верховного Суду України № 8 від 28.09.1973 року «Про практику застосування судами законодавства про звільнення від відбуття покарання засуджених, які захворіли на тяжку хворобу» (надалі – ППВСУ № 8) [25]). Разом із цим посилення суду на правову позицію ЄСПЛ є лише у 5,57% від усіх досліджених ХПГ ухвал [24].

Разом із цим, у 69,51% випадків із усіх рішень, де є посилання на правову позицію ЄСПЛ, суд звільнив особу від подальшого відбування покарання за хворобою. Більше того, якщо враховувати тільки правові позиції, які безпосередньо стосуються звільнення за хворобою, то у 76% випадків з усіх рішень, де є посилання на правову позицію ЄСПЛ «по суті» справи, засуджений був звільнений від відбування покарання [24].

Окремою сферою дослідження став аналіз проваджень у справах, де засуджений помер, не дочекавшись рішення суду. Відтак, загалом було зафіксовано 65 ухвал, де було констатовано, що подання (заява, клопотання) залишаються судом без розгляду у зв'язку із смертю засудженого. Дана кількість випадків складає 4,42% від усіх досліджених випадків [24].

Звісно, що такий стан правозастосовної діяльності не грає на користь іміджу України, не створює образ правової, цивілізованої, гуманної держави. Компенсаційні виплати від України, що присуджуються ЄСПЛ на користь заявникам «зневоднюють» і так слабкий бюджет нашої держави. Окремо слід зауважити, що з 2014 по 2022 роки найбільше було винесено рішень ЄСПЛ проти України по цим справам в 2021 році (17) [20].

Суспільство зневіряється в правоохоронній, судовій системах, в державі в цілому, що, в умовах масового виїзду громадян за кордон, створює умови для відмови повернення на батьківщину. Все зазначене фактично є підривом цілісності, суверенності України.

Висновок. Яким може бути вихід з цієї ситуації? Найбільш перспективний і технічно простий – дотримуватись практики ЄСПЛ при розгляді судових справ щодо звільнення від покарання та його подальшого відбування за хворобою. Це означає, що вимоги ч. 2 ст. 84 КК щодо врахування судом і прокурором тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеру захворювання, особи засудженого та інші обставини справи не мають бути задоволеними в силу їх невідповідності практиці ЄСПЛ, відповідно до правової позиції у справі «Мельник проти України». Не можна посилатись і на Постанову ВСУ № 8 в силу її застарівання, хоча вона формально є чинною (!), адже вона спиралась на старий Виправно-трудоий кодекс який втратив чинність ще у 2004 році і йде всупереч практиці ЄСПЛ. Адміністрація УВП має ретельно слідкувати за станом здоров'я засуджених і за наявності підстав самостійно ініціювати звернення до суду щодо звільнення засудженого від подальшого відбування покарання.

Ускладненим шляхом виправлення цієї ситуації буде зміна законодавства, зокрема внесення змін до ч. 2 ст. 84 КК, якими мають бути виключені обставини, що не відносяться до медичного критерію та скасування Постанови ПВСУ № 8.

Відносно позитивною можна назвати положення проекту нового КК в цій сфері, в якому одним із видів звільнення від покарання є відстрочення виконання призначеного покарання у зв'язку з хворобою (ст. 3.4.8). в частині 1 цієї статті зазначено, що суд відстрочує виконання арешту, ув'язнення на певний строк або довічного ув'язнення особі, яка хворіє на тяжку хворобу, що перешкоджає відбуванню покарання [26]. Таким чином додаткові умови такого звільнення, що суперечать практиці ЄСПЛ, відсутні. Достатньо лише підстави – наявності тяжкої хвороби, передбаченої законодавством України (ч. 4 цієї статті).

Список використаних джерел:

1. Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності. Київ: Атіка, 2004. 296 с.
2. Берзін П. С. Проблеми систематизації окремих різновидів інституту звільнення від покарання та його відбування за кримінальним правом України. Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки». 2010. Т. 23 (62), № 2. С. 241–248.
3. Брящей Р. І. Звільнення від покарання як форма кримінально-правового реагування на вчинення злочину: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2016. 203 с.
4. Горох О.П. Звільнення від покарання та його відбування за кримінальним правом України. Дис. ... д.ю.н., 12.00.08. Київ. Національний університет «Києво-Могилянська академія». 2019. 697 с. URL:http://idpnan.org.ua/files/2019/goroh-o.p.-zvilnennya-vid-pokarannya-za-yogo-vidbuvannya-za-kriminalnim-pravom-ukrayini-_2_.pdf
5. Грищук В. К. Філософсько-правове розуміння відповідальності людини: монографія. Вид. 2-ге, перероб. та допов. Хмельницький: Хмельницький ун-т управління та права, 2013. 768 с.
6. Гуторова Н. О. Окремі питання диференціації кримінальної відповідальності. Теоретичні і прикладні проблеми кримінального права України: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Луганськ, 20–21 трав. 2011 р. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2011. С. 143–146.
7. Золотарьов А. І. Звільнення від кримінальної відповідальності, від покарання та його відбування за злочини у сфері господарської діяльності: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2007. 222 с.
8. Красницький І. В. Поняття, підстави та форми кримінальної відповідальності за кримінальним правом Франції та України: порівняльний аналіз: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2005. 18 с.
9. Куц В.М. Відмова від застосування кримінальної відповідальності (матеріально-правові та процесуальні аспекти). Монографія. К. Норма права. 2023. 118 с.
10. Митрофанов І. І. Теоретичні проблеми механізму реалізації кримінальної відповідальності: монографія. Кременчук: Вид. ПП Щербатих О. В., 2010. 520 с.
11. Назимко Є.С. Пономарьова Т.І. Звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування у кримінальному та кримінально-виконавчому праві України та Польщі. Харків: Право, 2018. 212 с.
12. Письменський Є. О. Теоретико-прикладні проблеми звільнення від покарання та його відбування за кримінальним правом України: дис. ... д-ра юрид. наук. Луганськ, 2014. 562 с.
13. Сарнавський О. М. Звільнення від покарання за хворобою. Актуальні проблеми кримінальної відповідальності: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 10–11 жовт. 2013 р. / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків: Право, 2013. С. 311–315.
14. Хавронюк М. І. Заходи кримінально-правового впливу: які вони бувають? *Юридичний вісник України*. 2013. 25–31 травня. № 21 (934). С. 6–7.
15. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

16. Конституція України URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
17. Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text>
18. Розпорядження КМУ від 16 грудня 2022 р. № 1153-р Про схвалення Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та затвердження операційного плану її реалізації у 2022-2024 роках URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153-2022-%D1%80#Text>
19. Наказ Міністерства юстиції України та Міністерства охорони здоров'я України від 15 серпня 2014 року № 1348/5/572 «Про затвердження Порядку організації надання медичної допомоги засудженим до позбавлення волі» URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0990-14#n409>
20. Доповідь за результатами дослідження ухвал суду про звільнення від відбування покарання у зв'язку із хворобою (ч. 2 ст. 84 КК України) за період з 01.01.2017 по 30.06.2022 року на всій території України. ХПГ. URL:<https://khp.org/1608811042>
21. Справа "Мельник проти України" (Заява N 72286/01). URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_049#Text
22. Звільнення засудженого за станом здоров'я – паралельні реальності теорії, практики та здорового глузду URL:<https://sich-pravo.org/zvilnennya-zasudzenogo-za-stanom-zdorov-ya-paralelni-realnosti-teoriyi-praktyky-ta-zdorovogo-gluzdu/>
23. Звільнення від відбування покарання у зв'язку із тяжкою хворобою – системна проблема, що потребує вирішення URL:<https://khp.org/1608811821>
24. Звільнення від відбування покарання у зв'язку із хворобою – дослідження ХПГ URL: <https://khp.org/1608811042>
25. Постанова Пленуму Верховного Суду України № 8 від 28.09.1973 року «Про практику застосування судами законодавства про звільнення від відбування покарання засуджених, які захворіли на тяжку хворобу» URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-73#Text>
26. Текст проекту нового кримінального кодексу України станом на 22.05.23 URL:<https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code>

